

Ole Dreier

Institut for Psykologi, Københavns Universitet

Begreber om tilstande, variation og udvikling i personlighed psykologien

Arne Poulsens artikel falder i to dele, og mine kommentarer følger hans opdeling. Første del fokuserer på problemstillinger ved den sproglige tilskrivning af mentale tilstande (s. 7-11) og anden del på problemstillinger ved sproglige tilskrivninger i relation til udvikling (s. 14-35). Artiklen går således fra at beskæftige sig med tilstande og deres variation til tilstande og deres udvikling.

Omtale og forståelse af variationer i andres mentale tilstande. I første del indfører Arne Poulsen en distinktion mellem a) direkte tilskrivninger og kontradefinerede tilskrivninger i form af b) betingede tilskrivninger eller c) pseudotilskrivninger af mentale tilstande til en omtalt person (s. 10-14). De vedrører forholdet mellem den tilstand, den omtalte person tilskrives, og samtaleparternes forventninger. I a) svarer den tilskrevne tilstand til den forventede, i b) afviger den fra den forventede og i c) tilskrives en tilstand, der afviger fra den forventede, selvom intet i tyder på, at der er tale om en afvigende situation. Omdrejningspunktet er altså forholdet mellem forventninger og tilskrevet tilstand. Det svarer til den forskning, der fremhæver, at vi tilskriver andre personer tilstande og egenskaber for at kunne forudsige, hvad de vil gøre (fx Holzkamp, 1985). Vor interesse i forudsigelighed gør spørgsmålet om overensstemmelse med eller afvigelse fra vore forventninger centralt.

De fænomener, AP beskæftiger sig med, drejer sig dog ikke blot om at forudsige tilstande, men nok så meget om, at disse tilstande varierer. Det fremgår af, at den foreliggende tilstand ikke altid svarer til vore forventninger, og af at det ikke ville være nødvendigt for os at forsøge at forudsige tilstandene, hvis de ikke kunne variere. Vi har altså at gøre med et begreb om tilstande, der indeholder deres variabilitet. I kontradefinerede tilstande fokuseres der på en særlig måde direkte på tilstandens variabilitet. Den foreliggende tilstand defineres nemlig ved sin anderledeshed, ja modsathed, som regel med et benægtende præfix eller suffix, fx "upåvirket", "ansvarsløs" (s. 8). Anderledesheden omtales som en uventet variation. Man kunne sige, at selve forholdet mellem tilstand og variation er i fokus.

Det er nærliggende at sammenligne de spørgsmål, AP er optaget af i denne del af artiklen, med den personlighedspsykologiske trækforskning. De mentale tilstande, AP nævner, hører jo til personlighedstrækkene, og trækforskningen beskæftiger sig også med mentale tilstandes variabilitet. Med forbillede i intelligensprøvernes afbildning af varierende intelligens mellem en befolknings medlemmer opfattes det

enkelte træk som en dimension, der varierer mellem to yderpoler. At tilstande beskrives som variable på dimensioner anses for et væsentligt kendetegn, der løfter denne forskning op over vort dagligdags forhold til andre personers egenskaber, hvor vi i højere grad inddeler tilstande i diskrete kategorier: "sød" kontra "sur", "dum" kontra "klog" (Johnson, 1997).

Indførelsen af dimensioner betyder, at de direkte modsatte tilstande ses som hinandens modpoler på et kontinuum af samme træk. De er forskellige værdier af samme egenskab, dvs. af samme kvalitet (= samme træk), men forskellig kvantitet. Alle personlighedstræk antages at være sådanne endimensionelle størrelser, der er "naturligt" normalfordelt i en befolkning. Personlighedstrækkene tilskrives faktisk en struktur, der er en tro kopi – eller en projektion? – af den teknologi, hvormed de udforskes: en variabelmetodologisk undersøgelse af et træk ad gangen, som med statistiske redskaber vises at være normalfordelt i en befolkning ud fra hyppigheden af forekomsten af forskellige "tilstandsværdier". Mens disse begreber om personlighedstræk er dimensionelle, er de ord, hvormed de betegnes, dog polære: De viser hen til dimensionens yderpoler, såsom "neuroticisme" versus "emotionel stabilitet"; "udadvendthed" versus "indadvendthed"; "åbenhed" versus "lukkehed"; "venlighed" versus "antagonisme" og "samvittighedsfuldhed" versus "urettethed", som de fem basale træk kaldes i Costa & McCrae's (1992) fremtrædende "fem faktor model". Benytter man ord for den ene eller begge yderpoler til at betegne tilstande, som varierer kontinuert mellem dem, og som er normalfordelte, medfører det beskrivelsesproblemer i forhold til de hyppigste tilstande og fleste personer, der jo hverken befinder sig på den ene eller den anden yderpol, men et eller andet sted (hyppigst cirka midt) imellem. Beskrivelsen af langt de fleste personer bliver da mudret. Matthews & Deary slutter således deres nylige oversigtsværk over trækforskningen med at efterlyse yderligere forskning af "den gennemsnitlige personlighed", fordi den polære karakteristisk af trækkene ikke kan afgøre, om en sådan person "simpelt hen er en grå ikke-entitet eller en hvis hele personlighed er karakteriseret af idiografiske dispositioner og interesser eller en hvermand der er repræsentativ for menneskeheden generelt" (1998, s. 252).

Sådanne beskrivelsesproblemer kunne give grund til kontradefinerede tilstandsbeskrivelser, der da også ofte ses i trækpsykologien. Det kunne tilmed være en fordel at benytte samme ord om begge poler for at understrege, at der er tale om samme træk kvalitet i forskellige tilstandsværdier fremfor indbyrdes uafhængige træk. De polære betegnelser "intelligent"

og "uintelligent" fremhæver fx, at der er tale om polære variationer ved samme evne, til forskel fra vore dagligdags ord "klog" og "dum", der snarere viser hen til diskrete kategorier af mennesker. Vi måtte altså forvente, at en insisteren på en underliggende dimensionel egenskab skærper kontradefinitions problematikken og bidrager til dens udbredelse. Den tilstræbte videnskabelige værdifrihed må tillige få os til at forvente en symmetri mellem de to poler, som giver sig udslag i, at snart den ene, snart den anden betegnes direkte hhv. kontradefineret.

Det trækpsykologiske rationale passer på mange måder til APs eksempler om bekræftelse eller afkræftelse af forventede tilstande. Hvor et givet træk antages at manifestere sig i en bestemt type situation og ikke i andre, antager AP ligeledes, at en bestemt tilstand forventes i en bestemt type situation. Personens tilstand betragtes som en størrelse, der er afhængig af situationen og derfor først vil variere, når situationen varieres. Situationen bestemmer således samtaleparternes forventninger til personens tilstand, og netop når personens tilstand afviger herfra, benyttes betingede tilskrivninger og pseudotilskrivninger i stedet for direkte tilskrivninger. APs tre begreber kan siges at være a) om forholdet mellem tilstandsvariation og situationsvariation, b) om andres forventninger herom c) og om andres måder at tale med hinanden om a) og b).

AP betoner generelt situationens betydning for personens tilstand. Han taler om standardsituationer og om tilstande som en bekræftelse eller afvigelse fra det forventede i standard situationer. Man kan kalde det en hypotese om tilstandens afhængighed af situationens betydning. Denne hypotetiske forventning brydes så undertiden, og det giver anledning til kontradefinerede udsagn. For eksempel når Peters tilstand ikke er som andres i en bestemt type situation (s. 11). Trækpsykologien ville her henvise til, at Peter måske besidder en anden træk-værdi end dem, han sammenlignes med, og derfor opfører sig anderledes i denne type situation. De ville også give plads til en vis tilfældig variation, idet forudsigelser om adfærd og tilstande ud fra træk er sandsynlighedsudsagn. Men der er jo andet og mere på spil end det: AP peger på, at bruddene giver anledning til, at de samtalede personer gør sig fornyede overvejelser over den omtalte persons bevæggrunde for at gøre personens tilstand forståelig. Deres forståelse af personen ud fra de hidtidige forventninger slog jo ikke til, men brydes og må suppleres med en yderligere afklaring af personens præmisser. Lykkes det, fører det til et mere differentieret og beriget forståelsesgrundlag hos samtalepartnerne. De får yderligere indsigt i, hvordan man (også) med god grund kan forholde sig i en given situation. Deres hidtidige forståelsesgrundlag rummede altså ikke blot hypoteser om situationens betydning, men også hypoteser om personers grunde til at forholde sig på bestemte måder i den type situation. Disse grunde vedrører hvad personer kan have interesse i, behov for o.l. at gøre i en given type situation. De funderer vore antagelser om den personlige side af forholdet mellem person og situation. Forståelsesgrundlaget har i virkeligheden hele tiden bestået af antagelser om bestemte sammenhænge mellem situationers betydning og personers grunde (Holzkamp, 1987; Holzkamp, 1993, 21-38).

AP er optaget af situationer, hvor vore antagelser om betydning-begrundelses-sammenhænge ikke slog til, men må

revideres og udbygges. Den pointe er muligvis mindre vigtig for en talehandlingsteori, men afgørende for den psykologiske forståelse af personers tilstande og handlinger. Kaldes en variation i personers tilstande en afvigelse eller indfrielse af andres forventninger, ses de omtalte personer dog udefra i et 3. persons perspektiv, og det fremhæves ikke, at både indfrielse og afvigelse også viser hen til en hypotese om personens (normale, forventede) grunde, der holdt eller må revideres. Måske fokuserer AP på situationsvariationer, fordi personen har grunde til at befinde sig og handle forskelligt afhængigt af situationen, men den begrundede variation i tilstand indgår da som en sekundær, ikke ekspliciteret præmis i APs problemstilling. Kontradefinitioner optræder netop, når den forventede sammenhæng mellem situation og tilstand, dvs. betydninger og grunde, ikke indtræffer og der skal tales om dette. I pseudotilskrivningerne forventer modtager ikke et brud med sine forventninger herom, men denne forventning om ikke-brud brydes nu. Pseudotilskrivningerne vedrører således forholdet mellem de omtalende personers forskellige forventninger til sammenhængen mellem betydninger og grunde.

Omtale og forståelse af udviklingen i andres mentale tilstande. I artiklens 2. del er problemstillingen ikke længere blot, hvordan vi kan forstå og tale om variationer i andre personers tilstande, men hvordan vi kan forstå og tale om udviklingen af andre menneskers tilstande og egenskaber. AP analyserer 7 grupper af personlighedspsykologiske ord herom. (En 8. gruppe ord ville i øvrigt være sundhed (fx Jensen, 1994) – ja, nogle vil hævde det samme om begrebet udvikling.) Han advarer mod at tilskrive deres "omvendte ord" som tilstande, alle personer oprindeligt befinder sig i, eller egenskaber alle mennesker oprindeligt besidder. I stedet betoner AP, at disse tilstande er kvaliteter eller egenskaber, pågældende personer først selv skal frembringe ("with a little help from their friends" selvfølgelig). De er udviklingsmæssige nydannelser snarere end oprindelige essenser, og de dannes ved at personen i kraft af sin handling-i-verden transformerer sine hidtidige tilstande til nye tilstande med nye kvaliteter. De personlige forudsætninger er modificerbare og udviklelige til nye forudsætninger med nye kvaliteter. De nyfrembragte tilstande har nye kvaliteter. Det gælder derfor om at begribe, hvorledes et subjekt frembringer sin egen personlighed i kraft af sin handling i verden (Dreier, 1993). Personens egenskaber og tilstande – herunder de 7 grupper af omvendte ord – ses som dimensioner ved personlighedens selvfrembringelse i udviklingen.

AP fremhæver gentagne gange, at forekomsten af en personlig udfordring og problematik er en nødvendig forudsætning for, at de omtalte tilstande og kvaliteter opstår og evt. består. Der er faktisk noget på spil for personen, som skal gøre noget for at sikre sit liv og udvikle sin tilstand. Denne fremhævelse af personlig berørthed, udfordring, problematik og drama forudsætter en forankring i et begreb om liv eller praksis, som rummer dem og rejser dem. I analysen af de 7 grupper introducere AP en personlig problematik, der udspringer af at leve et liv og deltage i en praksis, fremfor blot nogle begrebsmæssige distinktioner og taksonomier. Når der skal en problematik til, foregår udviklingen ikke af sig selv, så at sige som en blot og bar udfoldelse af en iboende selvrealiserings-tendens eller et blot og bart personligt og/eller kulturelt

konstrukt. Udviklingen er fremprovokeret. Den er nød-vendig (Osterkamp, 1976). Ja, den bevæger sig fra en tilstand, præget af afhængighed, i retning af en tilstand, præget af udvidet rådighed som ny kvalitet ved sammenhængen mellem menneske og verden og dens mentale genspejling i de udviklede personlige egenskaber og tilstande. AP kommer her tæt på en kritisk-psykologisk opfattelse af personlighedsudvikling, båret af udviklingen af en personlig handleevne til at leve under de aktuelt givne vilkår, udvide sin deltagelse i dem, bidrage til at udvide forholdene og drive sin egen udvikling fremad.

AP peger på det paradoks, at de kontradefinerede tilstande er udviklingens efterstræbte tilstande fremfor dem, man søger bort fra. De negative poler kan altså være direkte tilskrevne tilstande, mens de positive kun synes at kunne defineres som kontrasteffekter. Der er en asymmetri mellem de to poler i hvert begrebspar, idet tilstanden varierer på en asymmetrisk måde i og med udviklingen. De tilstande, AP beskæftigede sig med i artiklens 1. del, var derimod ikke præget af nogen asymmetri. Her kunne snart den ene, snart den anden pol være kontradefineret og tilstanden variere frem og tilbage på en symmetrisk måde. Det skyldes efter min opfattelse, at karaktertrækkene og tilstandene i artiklens 1. del ikke har nogen væsentlig forbindelse til personlig udvikling, hvilket tilstandene og egenskaberne i 2. del har. Det eneste eksempel, der måske ikke passer med denne udlægning, er, at ikke blot begrebet selvbestemt, men også begrebet fremmedbestemt (s. 23) vel er kontradefineret?

Angående måden at danne begreber om tilstande og egenskaber i forbindelse med udvikling modstillter AP flere steder begreber om fx identitet eller selv som "en iboende og universel mental tilstand i den menneskelige udvikling som sådan snarere end et personligt svar som nogle mennesker er nødt til at finde, foranlediget af kontekstspecifikke og midlertidige udfordringer i deres liv." (s. 26) Han kalder det første pseudo-tilskrivninger, der har ført til en fetisering af begrebet, så det fremstår som om det lever sit eget liv (s. 25). AP modstillter således gennemgående en kritik af en essentialistisk tankeform og en tankeform om selvfremsat udvikling af nye kvaliteter gennem handling. Den kritiserede tankeform gør dele af personen til særlige entiteter i personen. Således nævner AP, at Sterns essentialistiske selvteori skaber "psyken i psyken" (s. 30), og han taler om "En rigtig cartesiansk fortælling". (s. 32) Forestillingen om, at der findes særlige dele af personen ligesom de enkelte organer i organismen, indførtes bl.a. i personlighedspsykologien via medicinen og psykiatrien (Danziger, 1997, kap. 7), og dens dualisme og essentialisme udgør et tankemæssigt modstykke til at teoretisere sammenhænge mellem-menneske-og-verden med deres betydnings-begrundelses-sammenhænge. I trækpsykologien spiller substantivering af adjektiver en vigtig rolle i skabelsen af teoretiske forestillinger om sådanne særlige indre entiteter. Når det at være venlig transformeres til trækket venlighed, er det snublende nær at betragte venligheden som en særlig entitet. At gå fra begrebet en "person" og adjektivet at være "personlig" til substantivering heraf i en "personlighed" kan på samme måde få de udviklelige kvaliteter ved det at være en person til at tage sig ud som en særlig entitet, der tilmed kan ses som opdelt i særlige subentiteter.

Afrunding. I APs artikel - især fra 1. til 2. del - er der forskellige begreber om personlige tilstande og egenskaber på spil. Først og fremmest introduceres en udviklingsproblematik i 2. del, mens der i 1. del blot er tale om situations- og person-sammenligninger. Det gør en forskel i synet på personlige tilstandes konstans kontra variation, for tilstandene bliver så momenter ved en personlig udviklingsproces hos andre. En del af artiklen er altså om personlighedsudvikling - om personlighedspsykologi set i et udviklingsperspektiv og udviklingspsykologi set i et personlighedsperspektiv.

"Mental tilstand" kan både stå for en persons øjeblikkelige subjektive befindende, for en stabil indre egenskab eller for en særlig udviklet kompetence - altså for en særlig subjektiv kvalitet, en særlig indre entitet eller en særlig personlig kvalifikation. Men vi er hverken primært optaget af en særlig entitet eller blot et særligt øjeblikkeligt befindende, når vi ønsker, at børn skal blive trygge. Det er snarere en måde at kunne variere sin tilstand på, der gør, at barnet ikke hænger fast i den negative ende, men er i stand til at gribe ind i sit liv, så dets tilstand ændrer sig. En sådan indgriben bygger på erfaringer med at være udsat for og at frembringe tilstandsvariationer. Apter, som AP citerer, peger således på forskellige "tricks" til at hjælpe barnet med at overvinde den negative tilstand, så en ønsket variation kan frembringes. Ligesom barnet selvinstruerer sig i sit lave selvværd og skal gøre noget for at opretholde det - så at sige en aktivt tilstræbt ensidighed i sit subjektive befindende -, er dets overvindelse barnets egen aktive indsats.

Dette aktivt modificerende og udviklende forhold til egne forudsætninger, egenskaber og tilstande er stort set fraværende i trækpsykologiens begreber om personlige tilstande og egenskaber. Karaktertræk konciperes her tværtimod som udviklingsdeterminanter, der ikke selv transformeres af udviklingen. De skaber dog en udvikling, der altså må være en udvikling af noget andet end og uden for trækket. En personlighedsteori, hvori sådanne begreber om personlighedstræk udgør kernebegreberne - eller ligefrem hele personligheden -, levner ikke megen plads til personlighedsudvikling. Personligheden er, som trækkene, stabil. Karaktertrækkene opfattes med Harré's udtryk som en slags "mentale muskler" (1998, 116). Dele af personen gøres dermed til særlige indre kræfter eller homunculi, og den konkrete person som helhed træder i baggrunden af personlighedspsykologien. Delene bestemmer over personens liv og "gør noget" snarere end personen selv. Det er drevet af en erkendelsesinteresse i at forudsige, hvad folk mon vil og kan gøre fremfor en interesse i, hvordan de kan gribe deres egen personlige udvikling an.

Spørgsmålet om kontradefinerede tilstande må altså analyseres i lys af, hvilke begreber om tilstande og egenskaber, vi har at gøre med. Også af den grund må vi udvikle mere præcise distinktioner. Men vi står over for beskrivelsesproblemer, når vi skal karakterisere forskellige begreber om tilstande nærmere. Begyndende med tendenser til at opfatte tilstande som noget stabilt eller statisk fremfor variabelt og vaskeligheder med at karakterisere deres variabilitet, for slet ikke at tale om udviklingen af nye kvaliteter ved tilstandene.

AP tager udgangspunkt i et sprogligt defineret fænomen, men hævder gentagne gange, at det problem han behandler, ikke kun handler om "udsagn om mentale tilstande", men "også om selve de forskellige mentale tilstande" (s. 8). Ikke

desto mindre må vi vel spørge efter variationer mellem forskellige sprog med hensyn til, hvad og hvornår noget betegnes kontradefineret. Hvis det er generelt udbredt at vore tilstande varierer, hvorfor betegnes nogle tilstande så kontradefineret, mens andre ikke gør – og varierer det mellem sprog? I eksemplerne i 2. del kunne det kontradefinerede sproglige fokus på udviklingsværdien således afspejle vort engagement i og omsorg for andre i problemsituationer og udviklingsopgaver, hvor selve rettetheden frem mod udvikling bliver væsentlig og må kunne fremhæves sprogligt. Hvorom alting er, opfatter jeg mine fremførte argumenter som udtryk for en sympatisk læsning af en tekst ud fra et standpunkt, der på mange måder allerede er impliceret i teksten.

Referencer

- Costa, P. T. Jr. & McCrae, R. R. 1992: The five factor model of personality and its relevance to personality disorders. *Journal of Personality Disorders*, 6, 343-359.
- Danziger, K. 1997: *Naming the Mind. How Psychology Found its Language*. London: Sage.
- Dreier, O. 1993: Personlighed og individualitet i psykologisk teori og praksis. I: O. Dreier: *Psykosocial behandling – en teori om et praksisområde*. København: Dansk psykologisk Forlag, 41-86.
- Harré, R. 1998: *The Singular Self. An Introduction to the Psychology of Personhood*. London: Sage.
- Holzkamp, K. 1985: "Persönlichkeit" - Zur Funktionskritik eines Begriffs. I: Th. Hermann & Lantermann, E.-D. (Hrsg.): *Persönlichkeitspsychologie. Ein Handbuch in Schlüsselbegriffen*. München: Urban & Schwarzenberg, 92-101. Genoptrykt i: *Forum Kritische Psychologie* 22, 1988, 123-132.
- Holzkamp, K. 1987. Die Verknennung von Handlungsbegründungen als empirische Zusammenhangsannahmen in sozialpsychologischen Theorien: Methodologische Fehlorientierung infolge von Begriffsverwirrung. *Forum Kritische Psychologie* 19, 23-58.
- Holzkamp, K., 1993: *Lernen. Subjektwissenschaftliche Grundlegung*. Frankfurt/M.: Campus Verlag.
- Jensen, U. Juul 1994: Sundhed, liv og filosofi. I: U. Juul Jensen & P. Fuur Andersen (red): *Sundhedsbegreber – filosofi og praksis*. Århus: Forlaget Philosophia, 9-41.
- Johnson, J. A. 1997: Units of analysis for the description and explanation of personality. I: R. Hogan, J. Johnson & S. Briggs (Eds): *Handbook of Personality Psychology*. New York: Academic Press, 73-93.
- Matthews, G. & Deary, I. J. 1998: *Personality Traits*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Osterkamp, U. 1976: *Motivationsforschung* 2. Frankfurt/M: Campus Verlag.